
İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİ DERS NOTLARI

4.ÜNİTE

İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE İLİM

ABDULKERİM BAKIR
İHL Meslek Dersleri Öğretmeni

4. ÜNİTE İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE İLİM

1. Kur'an ve Sünnette İlim

İlim; bilgi, marifet ve hakikat gibi anlamlara gelir. Sadece **Yüce Allah görünen ve görünmeyen her şeyin bilgisine sahiptir.** İnsana bilmediklerini öğreten de Yüce Allah'tır.

- İslamiyet bir **ilim dini**, İslam medeniyeti bir **ilim medeniyetidir**.
- Kur'an'da ilim sahibi olmak için gerekli olan **araştırmacılık ısrarla tavsiye edilmiştir**.
- Kur'an, **kesin bilgiye dayanmayan**, zan ile elde edilen **verilerin değersizliğini** ve insanı hakikate ulaştırmayacağını bildirir.
- Bir eğitim ve öğretim faaliyeti olarak **peygamberliğin asıl hedefi, ilim üzere şekillenmiş bir toplum inşa** etmektir.
- Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in ilme teşviki Müslümanları bilgiyi yazıyla kayıt altına almaya ve ilim öğrenmeye yöneltmiştir.
- **İlim tahsili Müslümanlar için farz** kılınmıştır.
- Hz. Peygamber, "**İlim öğrenmek her Müslümana farzdır.**" buyurmuştur. (İbn Mace, Mukaddime, 17.)
- **Hz. Ali'ye (r.a.)** derin bilgisi nedeniyle "**İlmin kapısı**" ünvanı verilmiştir.
- İslam inancında **ilmin kaynağı Yüce Allah'tır**.
- İslam kültür ve medeniyeti bu inanç sayesinde bir **ilim medeniyetine dönüşmüştür**.
- İlmin ve **imanın gücüyle geniş coğrafyalara ulaşmış** ve birkaç yüzyıl içerisinde dünyayı aydınlatmıştır.

Biliyor musunuz?

Bedir savaşında Müslümanların eline esir düşen müşrik askerlerden okur yazar olanlar, on Müslümana okuma yazma öğretmek suretiyle serbest bırakılmışlardır. **Vahiy başkatibi olan Zeyd b. Sâbit** de Bedir savaş esirlerinden okuma yazma öğrenmiştir.

2. İlmi Hayatın Gelişimi ve Dünyadaki Etkileri

İlmi hayatın gelişimi ve dünyadaki etkileri 5 başlıkta incelenecektir.

- Kur'an-ı Kerim'in Cem ve Çoğaltılması
- Hadislerin Tedvin ve Tasnifi
- Tercüme Hareketleri
- İlmî Araştırmalar ve Te'lif Faaliyetleri
- İlmî Faaliyetlerin Diğer Medeniyetlere Etkileri

2.1. Kur'an-ı Kerim'in Cem ve Çoğaltılması

- Hz. Peygamber vahyin başlangıcından bitişine kadar **Kur'an-ı Kerim'in tüm bölümlerini sahabeden seçilen vahiy katiplerine yazdırmıştır**.
- Kur'an, sahabeden **Kurra ve Hameletu'l-Kur'an** adı verilen **hafızlarca ezberlenerek muhafaza** edilmiştir.
- Halifeliği döneminde **Hz. Ebu Bekir (r.a.), Zeyd b. Sabit'i (r.a.)** mevcut Kur'an nüshalarını **tek bir kitap haline getirmekle** görevlendirdi.
- Zeyd b. Sabit (r.a.) başkanlığında vahiy katiplerinden oluşan heyet, Kur'an metinlerinin karşılaştırmalı bir şekilde kontrolünü yaparak Mushaf adıyla iki kapak arasında cemetti.
- Bu **ilk nüshadan yapılan çoğaltma işlemi, Hz. Osman'ın (r.a.) halifeliği döneminde** gerçekleşmiştir.
- **Zeyd b. Sabit (r.a.) başkanlığındaki bir komisyon tarafından yedi adet çoğaltılan Mushaf** nüshası, ülkenin farklı merkezlerine yollandı.
- Bu suretle metin farklılıklarının ortaya çıkma ihtimali baştan önlenmiş oldu ve Kur'an-ı Kerim, hiçbir değişime uğramadan günümüze kadar ulaştı.

2.2. Hadislerin Tedvin ve Tasnifi

- Hz. Peygamber hayatında **Kur'an metinleriyle karışabileceği endişesi** ile kendi sözlerinin yazılmasını **yasaklamıştır**. Ancak bazı kişilere özel izin vermiştir.
- Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları, **vefatından sonra rivayet olarak nakledilmiştir**.
- İslam toplumunda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasına önem verilmiştir.
- **Hicri ikinci asırdan itibaren Hz. Peygamber'in sözleri tasnif edilmeye** başlanmıştır.

Tedvin, hadis metinlerini belirli bir tasnife tabi tutmadan yazıya geçirilmesidir.

- **Siyer ve Megazi kaynakları**, hadis ilminin doğuşunda etkili olmuş, hadislerin tedvinini hızlandırmıştır.
- Siyer, Megazi ve Hadis ilimleri, **İslam tarihçiliğinin başlamasına kaynaklık** etmiştir.
- Müslümanlar hadis ilmindeki **senet zinciri metoduyla** tarih ilmine kaynak belirtme metodunu kazandırmıştır.
- Hadis ravilerinin hayatlarına dair yazılan **tabakat eserleri**, biyografi yazımına kaynaklık etmiştir.

2.3. Tercüme Hareketleri

- İslam kültür ve medeniyetinde **tercüme hareketleri Emeviler döneminde başlayarak** Abbasiler döneminde devam etmiştir.
- Tercüme faaliyetleri **Müslümanların ilmî birikimine önemli katkılar** sağlamıştır.
- Müslümanlar, **ilim ve kültür mirasına ait eserleri tercüme yoluyla** aktardılar.
- Elde edilen birikimle **İslam dünyasında bilim ve teknoloji** hızla gelişti.
- Emeviler döneminde yetişmiş olan **Halid b. Yezid, kimya konusundaki ilk tercüme ve te'lif eserleri** ortaya koymuştur.
- Abbasi Halifeleri **Harun Reşid** ve **oğlu Me'mun** dönemlerinde gerçekleşen **tercüme faaliyetiyle** bilgi aktarımı hızlanmıştır.
- **Bağdat** başta olmak üzere **Cüндüşâpûr, Harran ve İskenderiye** gibi İslam dünyasının **önemli ilim merkezlerine** bilgi akışı sağlanmıştır.
- **Halife Me'mun**, Bağdat'ta 832 yılında **Beytü'l-Hikme** adlı bir **ilim merkezi** kurmuştur.
- Beytü'l-Hikme, bir **inceleme araştırma kütüphanesi ve tercüme merkezi** olarak faaliyet göstermiştir.
- Tercüme edilen bilgiler yeniden değerlendirilmiş, güncellenerek hayata uygulanmıştır.
- İslam Dünyası 8-13. yüzyıllar boyunca **dünyada ilmî faaliyetlerin merkezi** olmuştur.

2.4. İlmî Araştırmalar ve Telif Faaliyetleri

- Müslümanlar **önceki kültür ve medeniyetlerin mirasından** yararlandılar.
- İslam'ın ilk devrinden itibaren **ilmî çalışmalarda sistemleşme ve ilim kurumlarının ortaya çıkışıyla özgün eserler** verdiler.
- Abbasiler Dönemi'nde **Bağdat, ilmî çalışmaların ve entelektüel faaliyetlerin merkeziydi.**
- İlmî faaliyetler, Beytü'l-Hikme'de yoğunlaşmıştı.
- Abbasilerden itibaren **ilim ve teknoloji alanlarında büyük atılımlar gerçekleştiren** ve bugün insanlığın ortak hafızasında yer etmiş ilim adamlarının sayısı artmıştır.
- Bu âlimler **astronomi, coğrafya, tarih, geometri, matematik, tıp, mimarlık, kimya** ve başka birçok alanda önemli buluşlar yapmış ve eserler vermişlerdir.
- İslam medeniyetinde **ilimlerin disipline edilişi ve standartlaşması** sağlanmıştır.
- İslam âlimleri, **ilimleri tasnif ederek metodoloji geliştirmeye önem** vermişlerdir.
- **İhsâü'l-ulûm** adı verilen bu çalışmalara farklı ilim dallarından birçok âlim katkıda bulunmuştur.
- **Bilginin kaynağının belirtilmesi**, münazara ve tenkit yöntemi bir ilmî usul çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.
- **Deney ve gözleme dayalı araştırmacı yaklaşımın ortaya çıkması**, yaygınlaşması, **bilginin tasnifi, kayıt ve arşivleme** çalışmaları **Müslüman bilginlerin dünya kültür mirasına armağandır.**

MERKEZ	ÂLİM	ALAN	ESER	BATIYA ETKİSİ
BASRA	Kindî	Felsefe	<i>Kitabu fî'l-felsefet'l-ulâ</i>	Felsefe
	Cabir b. Hayyan	Kimya	<i>Kitabu'l-Kimya</i>	Tıp, Astronomi, Fizik, Kimya, Coğrafya
	İhvanü's-Safa	Felsefe (Ansiklopedist)	<i>Resâilü İhvânî's-Safâ</i>	*Matematik ve felsefi bilimler * Tabii ve cismani bilimler * Psikolojik ve metafizik bilimler
BAĞDAT	Harizmi	Riyaziyyat (Matematik)	<i>Kitabu'l-Amel bi'l-Usturlab</i>	Astronomi, Coğrafya, Matematik
	Farabi	Felsefe	<i>Kitâb-u İhsâi'l-ulûm</i>	Felsefe
	Taberi	Tarih	<i>Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük</i>	Tarih
	İbn-i Sina	Tıp, Felsefe	<i>El-Kanun fî't-Tib</i>	Farmakoloji
	Kindî	Matematik, Felsefe	<i>Risâle fî İzâhî tenâhi cirmi'l-âlem</i>	Matematik, Felsefe
ENDÜLÜS	Ebu'l-Kasım Zehravî	Tıp (Cerrahi)	<i>Et-Tasrif limen Acize an'it Te'lif</i>	Diş ve göz cerrahisi

2.5. İlmî Faaliyetlerin Diğer Medeniyetlere Etkileri

İslam kültür ve medeniyetinde ortaya konulan ilmî faaliyetler, kendisinden sonra gelen ilmî çalışmalara ilham kaynağı olmuştur. Bu ilmî faaliyetlerin bazı ayırt edici özellikleri vardır:

Evensellik: İslam medeniyeti gelişime ve değişime açık olmak bakımından ilmî faaliyetlere ön yargısız bir bakış açısı kazandırmıştır. İnsanlığa ait birikimi bir araya toplamıştır.

Metodik çalışma : Gerçeğe ulaşmak için izlenen yol olan **deney ve gözlem ile teorinin birlikteliği** ve eşgüdümü tarihte ilk kez ortaya konulmuştur.

Akli ve bütüncül tavır: Müslümanlar, **aklın muhatap olduğu vahye dayalı hakikatler** ile deney ve gözleme dayanan araştırma sonuçları arasında çelişki yaşamamıştır.

Ahlaki tavır: **Karşılıklı görüşlere saygı**, bilginin kaynağının belirtilmesi, iç ve dış tenkidin yapılması, varılan sonucun paylaşılması, ilmî güvenilirliği sağlayan yegane ölçütler olarak dünya ilim mirasına kazandırılmıştır.

İslam dünyasındaki ilmî gelişmeler **11. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan üç siyasi olaydan olumsuz etkilenmiştir**:

Moğol İstilasası   Haçlı Seferleri   Endülüs'ün Müslümanların elinden çıkması

İslam dünyasındaki ilmî ve teknolojik gelişmeler çeşitli temaslar yoluyla 12. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya aktarılmaya başlandı. Bu aktarım üç güzergah üzerinden gerçekleşmiştir:

Anadolu   Kuzey Afrika-Sicilya-İtalya   Kuzey Afrika-Endülüs

- Avrupa'daki bilim ve teknoloji, **Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform hareketlerinin ardından**, aydınlanma ile devam ederek, günümüze kadar sürmüştür.
- Avrupa merkezlerinde kurulan eğitim kurumlarında Arapçadan tercüme edilen eserlerin oluşturduğu müfredat kullanılmıştır. **Tercüme hareketi yoluyla medeniyetler arasındaki bilgi aktarımı**, bugün bütün insanlığın ortak mirasına dönüşmüş durumdadır. Bu birikimin oluşması ve aktarılmasında en büyük pay Müslümanlarındır.

Müslümanların dünya bilim tarihine etkileri ve katkıları

- ✓ İlmî birikimin korunup devamlılığının sağlanması
- ✓ İlimlerin yeryüzündeki coğrafi yayılımının sağlanması
- ✓ İlimlerin her yönden gelişmesinin sağlanması
- ✓ Yeni ilim dalları, buluşlar ve eserlerin ortaya konması

Sanayileşme sonrası 19. ve 20. Yüzyıllarda siyasi egemenlikler el değiştirmiş ve **İslam dünyası bilgi üretiminde durağanlaşmıştır**. Mevcut medeniyet tecrübesi ve bilgi birikimi, etkileşim koşullarının çok hızlı gerçekleşmesi nedeniyle yeni terkiplerin doğma imkanını arttırmıştır.

3. İlim Kurumları

İslam kültür ve medeniyeti ilim kurumları üzerinde yükselmiştir. Hz. Peygamber döneminde başlayan kurumlaşma sürecinde mescitler, kütüphaneler, medrese, mektep ve üniversiteler, birey ve toplumun yetişmesinde ve eserler verilmesinde etkili olmuştur.

Biliyor musunuz?

Hz. Peygamber ebeveynlere çocuklarını **yüzme, hesap, tıp, soy bilgisi ve Kur'an okuma** gibi maddî-manevî alanlarda yetiştirmelerini tavsiye etmiştir. **Hz. Peygamber yabancı dil öğrenmeyi de teşvik etmiştir**. Sahâbe arasında Farsça, Rumca, Kıptîce, Habeşçe, İbrânîce ve Süryânîce bilenler vardır.

3.1. Mescitler

Hz. Peygamber, Mekke döneminin ilk yıllarında hem ibadet hem de ilmî faaliyetler için **Dâru'l-Erkam'ı** bir eğitim öğretim merkezi olarak kullanmıştır. Dâru'l-Erkam'da Kur'an ayetleri okunup yazılmış, temel İslam eğitimi verilmiştir.

Hicretten sonra Medine'de Hz. Peygamber'in ilk ve en önemli faaliyeti, **Mescid-i Nebi'yi inşa etmek olmuştur. Mescid'in bitişiğinde **Suffe mektebini** kurmuştur. Hz. Peygamber Suffe'de **bizzat ders vermiş**, Kur'an ve okuma-yazma öğretmek üzere sahabeden **Ubâde b. Sâmit (r.a.)** gibi muallimleri görevlendirmiştir. İslam medeniyetinde mescitler yerleşim birimlerinin ve hayatın merkezinde yer alır. **Hayatın bir bütün olduğu ve eğitimin hayat boyu sürmesi gerektiğini** hatırlatır.**

3.2. Kütüphaneler

Emeviler dönemi İslam kütüphaneciliğinin başlangıç devri olarak kabul edilir. Emevilerin ilk halifesi **Muaviye zamanında Şam'da resmi bir kütüphanenin kurulduğu** bilinmektedir. Bazı âlimlerin evlerinde de özel kütüphaneler mevcuttur.

Abbasiler döneminde **Çin üzerinden gelen kağıt imalatının öğrenilmesi**, kitap yazımını kolaylaştırmıştır.

8. yüzyılın sonlarına doğru **Bağdat'ta bir kağıt imalathanesinin kurulması**, telif faaliyetlerinin artmasına ve kitap ticaretinin yaygınlaşmasına vesile olmuştur.

Bağdat, Şam, Kahire ve Basra gibi şehirlerde **Sûku'l-Verrâkîn diye adlandırılan kitap çarşıları** kurulmuştur. Halife Mansur Bizans imparatoru ile kitap temini için yazışmış; onun döneminde tercüme eserlerin sayısı artmıştır. Sahaflık mesleği, erken dönemden itibaren yaygınlaşmış olup, günümüzde İslam dünyasında varlığını sürdürmektedir.

Abbasiler döneminde 8. yüzyıldan itibaren **Bağdat, Mısır ve İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde** kütüphane sahibi olan çok sayıda âlim yaşamıştır.

Tercüme merkezi ve kütüphane işleviyle ön plana çıkan Beytül-Hikme, Abbasilerin başkentinin, Bağdat'tan Sâmerrâ'ya taşınmasından sonra kütüphane fonksiyonunu sürdürmüştür.

Sâmerrâ'da Hizânetü'l-Hikme adıyla büyük bir kütüphane kurulmuştur.

İslam dünyasının en batısındaki **Endülüs'te de çok sayıda kütüphane kurulmuştur**. Bu kütüphanelerin bir kısmı devlete, diğer kısmı da şahıslara aitti.

16. Yüzyılda İslam dünyasındaki herhangi bir özel kütüphanede bulunan ortalama kitap sayısı, aynı dönemde batının bütün kütüphanelerinde bulunan kitap sayısından çok daha fazlaydı.

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, bugün yaşayan en büyük el yazması kitap arşividir.

Koleksiyonunda yer alan kaynak eserleri bulundurması nedeniyle İslam kültür ve medeniyetinin birikimini barındırmakta ve dünya kültür mirasına katkı sunmaktadır.

3.3. Medrese, Rasathane, Mektep ve Üniversiteler

Medreseler

Medreseler **İslam kültür ve medeniyetinin en önemli ve en uzun süre yaşayan eğitim, öğretim ve ilim kurumlarıdır**. Medreseler, Türklerin İslam dünyasına hakim oldukları dönemin başlangıcında kurulmuştur.

Bir eğitim ve öğretim kurumu olarak **Nizamülmülk'ün 1065'te Bağdat'ta kurduğu Nizamiye Medresesi**, İslam dünyasının diğer medreselerine **örneklik teşkil eder**. Medreselerde **mantık, belagat, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf; tıp, farmakoloji ve tabiat ilimleri okutulurdu**. Derslerde tartışmaları organize etmekle görevli müderrisler bulunur ve müzakereci asistanlar görev yapardı.

Nizamiye Medreseleri'nin başmüdürlüğünü yapmış olan **İmam-ı Gazali'nin İhyâu Ulûmi'd-Dîn** adlı eserinde yaptığı müfredat çalışması, ilim dallarının tasnifinde belirleyici olmuştur.

Anadolu Selçukluları Dönemi'nde Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum başta olmak üzere ülkenin her yerinde medreseler açılmıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Sahn-ı Sema Medresesi ile Kanuni Sultan Süleyman'ın inşa ettirdiği Süleymaniye Medresesi'nde yetişen ulema, Osmanlı ilim geleneğinde önemli eserler bırakmıştır.

Rasathaneler

Medreselerin uzmanlık alanlarına ayrılmasıyla birlikte ortaya çıkan birimlerdendir. Astronomik gözlem yapmak için kullanılan özel bina ve evler de rasathane olarak kullanılmıştır. **Akademik çalışmaların gerçekleştiği rasathaneler ilk kez İslam coğrafyasında kurulmuştur**.

El-Me'mun döneminde ilki Bağdat yakınlarındaki Şemmasiye, diğeri de **Şam yakınlarındaki Kâsiyûn rasathaneleriyle** başlayan gözlem çalışmaları, astronomik gözlemciliğin **ilk kez kurumsallaştığını** göstermektedir.

Rasathanelerin yaygınlaşma sürecinde **13. yüzyılda kurulan Meraga Rasathanesi'nde** astronominin yanında diğer ilim dallarında da çalışmalar yürütülmekteydi. Burada ilk kez inşa edilmiş devasa aletlerle gerçekleştirilen faaliyetlerin etkileri 16. Yüzyıla kadar İslam dünyasında devam etmiştir. Bu dönemde **Takiyyudin Muhammed'in İstanbul'da kurduğu Rasathane, teknik bakımdan çağdaşlarından ileriye**.

Mektep

İslam kültür ve medeniyetinde Emeviler ve Abbasilerden itibaren **okuma yazma ve Kur'an öğretilen okullara küttab** adı verilirdi. Karahanlılar, **Selçuklular ve Osmanlılarda Sıbyan Mektebi** denilmiştir. **Osmanlılarda zamanla bu mekteplere Mahalle Mektebi ve Taş Mektep, hocalarına da muallim** denilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren mektep kavramı bugünkü okul karşılığında yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Kurumsal anlamda **18. yüzyıl ıslahat hareketleri sürecinde teknik bilgi ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuş, mesleki ve teknik ortaöğretim ile yüksek öğretim düzeyinde ilim üreten** eğitim ve öğretim kurumları olmuştur.

- ❖ Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi)
- ❖ Mekteb-i Tıbbiye (Tıp Fakültesi)
- ❖ Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Fakültesi)
- ❖ Daru'l- Fünun-u Aliye (Fen ve Edebiyat Fakültesi)
- ❖ Muallim Mektebi

Üniversiteler

İslam kültür ve medeniyetinin yüzyıllar içerisinde kurumsal yapısının gelişip değişmesine bağlı olarak ilim kurumları da kendilerini yenilemiştir. Medreseler, yüksek eğitim ve öğretim veren kurumlar olarak işlevini sürdürmüştür.

Fatımilerden günümüze kadar devam eden Mısır'daki Camiatu'l-Ezher ile İstanbul'un fethinden sonra inşa edilen Sahn-ı Seman medreselerinin devamı olan İstanbul Üniversitesi gibi kurumlar, beş yüzyılı aşkın süre yaşayan dünyadaki sayılı ve saygın ilim kuruluşlarıdır.

İslam kültür ve medeniyetinde hayatın içinde bir ilim faaliyeti sunan **külliye modeli**, Müslümanların ilim faaliyetleri için çağlar boyunca **teori-pratik birlikteliğiyle** başarısını sürdürmüştür.

Avrupa'da başta İtalya, İspanya ve Fransa'da olmak üzere kurulan üniversitelerde **Müslümanların elde ettikleri bilgi birikimini tercüme faaliyetiyle aktarma yoluna gidilmiştir.**

İbn-i Sina'nın öğretileri üzerine kurulan Bologna Üniversitesi, Napoli Üniversitesi, Tübingen, Oxford ve Cambridge Üniversiteleri, antik Yunan kültürü de dahil olmak üzere felsefe, tıp ve diğer ilimlerde **Arapça'dan Avrupa dillerine tercüme hareketinin merkezleri olmuşlardır.**

Üniversiteler dışında farklı sivil toplum kuruluşları, bilimsel araştırma enstitüleri ve müzeler, İslam dünyasında ilmî faaliyetlerin yürütüldüğü kurumlar olarak işlev görmektedir.